Středoevropský historik Bedřich Loewenstein

Tomáš Hermann

„Našemu vnitřnímu hledání někdy dodávají definitivní směr vnější okolnosti.“¹ – „Věda je velký, abstraktní provoz, obrácený Saturn, jehož děti neustále požírají své rodiče, a současně žije i z individuálních pohnutek a lidských vlastností, ze ctižádosti, ale i poctivosti a konec konců samoúčelného ‘hledání pravdy’.“² – „Inu, každý musíme hledět korigovat daný nám duchovní charakter, ne však jej zfalšovat, a tak dožít do konce, jací jednou jsme.“³ Uvedené citace ve zkratce ilustrují neopominutelnou skutečnost, že jakkoli se život Bedřicha Loewensteina vyznačoval silnou diskontinuitou, souvisící s dějinnými událostmi dvacátého století, je pro jeho myšlení a dílo příznačná výrazná kontinuita problematiky, ve které podrobuje mnohostranné historické reflexi mimo jiné i svou osobní zkušenost a znalost prostředí, z něhož vyšel. Jak jeho bohatá vědecká esejistika, tak všechna jeho rozsáhlejší díla skrývají v sobě tyto osobně zakoušené motivace. Ačkoli nám bohužel nezanechal ucelené paměti či autobiografii, které by byly tak cenné (a žádali je po něm mnozí

- 1 LOEWENSTEIN, Bedřich: Historie má pomáhat žít: Golo Mann (1909–1994). In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 6 (1994), s. 800–807, zde s. 800.
- 2 TÝŽ: Retrospektiva: Několik úvah k vlastním osmdesátinám. In: TÝŽ: *Občanská společnost a její krize: Eseje historické a filosofické*. Brno, Centrum pro studium dějin a kultury 2015, s. 423–443, zde s. 443. Tento Loewensteinův autobiografický text byl poprvé otištěn v revue *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 6, č. 2 (2009), s. 257–272.
- 3 Golo Mann v dopise Bedřichu Loewensteinovi 21.5.1966. Dopis je citován v příloze k článku Bedřicha Loewensteina „Historie má pomáhat žít“, kterou tvoří komentovaný výběr z korespondence mezi Loewensteinem a Golo Mannem z let 1966–1980 (*Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 6 (1994), s. 808–816, zde s. 808).

z mladších kolegů), částečně je nahrazují četné vysvětlující předmluvy, doslovy, některé takto samostatně zaměřené eseje nebo rozhovory. Neokázale, ale s o to větší silou ukazují, že obvykle čtenářsky náročné a mnohvrstevnaté práce Bedřicha Loewensteina, tohoto „tichého, mírného a neustále zamyšleného člověka“,⁴ vždy ukrývají dramatické napětí. Jeho dílo tak ztělesňuje nietzscheovskou věčnou otázku po užitku a škodlivosti historie pro život: „Askeze ryzího historismu není mou metodou: naše otázky, životní zkušenosti a antipatie tvoří legitimní součást výkladu.“⁵ Ve stručném a jistě neúplném představení Loewensteinovy cesty bychom proto měli vidět, jak ono „konec konců samoučelné ‘hledání pravdy’“ má svůj rozměr společenský, veřejný a chce vždy odpovídat na živé a vážné otázky doby.⁶

Na počátku stojí „první šokový zážitek“⁷ způsobený nacismem a jeho důsledky. Bedřich Loewenstein se totiž narodil 29. června 1929 do pražské česko-německo-židovské rodiny a vyrůstal v takto kulturně mnohotvárném, sekularizovaném, liberálním a bilingvním prostředí. Svou národnost označoval později jako „středoevropskou“ a hovořil o své „pražské identitě“. Jeho otec Arnold Loewenstein (1882–1952), známý oční lékař a profesor oftalmologie na Německé univerzitě v Praze, emigroval v březnu 1939

4 MLYNÁRIK, Ján: *Ruzyňské meditace*. Praha, Ipeř 1999, s. 113.

5 LOEWENSTEIN, Bedřich: Předmluva k německému vydání (1987). In: TÝŽ: *Projekt moderny: O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha, OIKOYMENH 1995, s. 11.

6 V následujícím nástinu, zpracovaném na žádost redakce *Soudobých dějin*, se opírám o své dva dříve vydané biografické přehledy, jejichž části přejímám, avšak zrevidoval jsem je, upravil a doplnil: Loewenstein Bedřich, historik (historian). In: ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Sto českých vědců v exilu: Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha, Academia 2011, s. 377–381; HERMANN, Tomáš: Historik ve víru dějin a dlouhé století ve Vídě v pokrok. In: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 6, č. 2 (2009), s. 273–297. Uvedené číslo revue *Dějiny – Teorie – Kritika* obsahuje blok „Dějiny víry v pokrok? K osmdesátinám Bedřicha Loewensteina“ (s. 253–355), sestávající z příspěvků přednesených na kolokviu uspořádaném 16. července 2009 v Lannově vile v Praze. Nejdůležitějším literárním zdrojem je pro mě zde blok „Dokumenty a svědectví / Dokumente und Zeugnisse“ zahrnutý ve sborníku: PREČAN, Vilém – JANIŠOVÁ, Milena – ROESER, Matthias (ed.): *Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein: Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika / Grenzüberschreitungen oder Der Vermittler Bedřich Loewenstein: Festschrift zum 70. Geburtstag eines europäischen Historiker*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Historický ústav AV ČR – Doplněk 1999, s. 266–359 (pro celkové zhodnocení viz zejména stať Františka Svátka „Překračování hranic: Zamyšlení nad životem a dílem českého a evropského intelektuála Bedřicha Loewensteina“, s. 352–359); dále viz např. předmluva Golo Manna v knize Bedřicha Loewensteina *Plädoyer für die Zivilisation* (Hamburg, Hoffmann und Campe 1973, s. 7–10); rozhovor Jana A. Duse a Tomáše Hájka s Bedřichem Loewensteinem v *Křesťanské revue*, roč. 59, č. 7 (1992), s. 206–209; příspěvky Bernda Ulricha a Viléma Prečana v knize Bedřicha Loewensteina *Wir und die anderen: Historische und kultursoziologische Betrachtungen* (Dresden, Thelem 2003, s. 431–434). Některé informace mi sdělil nebo upřesnil přímo Bedřich Loewenstein. Z archivních pramenů jsem použil zejména Archiv Akademie věd AV ČR (Praha), fond Historický ústav ČSAV, karton 101 (osobní svazek aspiranta Bedřicha Loewensteina, jenž zahrnuje materiály od Loewensteinovy žádosti o přijetí do Historického ústavu ČSAV až do konce jeho tamního působení v roce 1970) a karton 107 (Obhajoba kandidátské disertační práce prom. hist. B. L.).

7 LOEWENSTEIN, B.: Předmluva k německému vydání. In: TÝŽ: *Projekt moderny*, s. 10.

do Velké Británie, kde působil v ústavu očního lékařství univerzity v Glasgow, dva starší bratři, kteří odešli s otcem, sloužili v Anglii v československé zahraniční armádě. Bedřichovi a jeho matce gestapo již zabránilo odcestovat za otcem, matka byla během války nějaký čas vězněna na Pankráci, on z rasových důvodů vyloučen z gymnázia. Před transportem byl zachráněn záměnou dat narození a byl pouze totálně nasazen do továrny. Po osvobození se během roku 1945 starší bratři museli zasazovat o jejich vyjmutí z ochranné vazby a odsunu. Až poté znovu navštěvoval reálné gymnázium v Praze 7, kde odmaturoval v červnu 1949.⁸

Formující význam pro něho v této poválečné době mělo zejména křesťansky reformní studentské prostředí poválečné Akademické Ymky jako místo setkávání přemýšlivých mladých lidí, navazujících na její předválečnou tradici, a pod vlivem četby Tomáše Garrigua Masaryka a Emanuela Rádla začal od roku 1949 studovat obory filozofie a historie na tehdy Filozoficko-historické fakultě Karlovy univerzity. Ještě na gymnáziu mu vyšel první tištěný text, v únoru 1948 v posledním čísle Peroutkova *Dneška*,⁹ a mezi přáteli šířil další své strojopisné články i studentský časopis, tiskem vyšla v roce 1950 ještě jedna jeho recenze v *Křesťanské revue*. Jeho angažovanost, vycházející z atmosféry veřejných přednášek, diskusí a konferencí v „ymkařském“ prostředí, a odtud plynoucí otevřenost v debatách s mladými nadšenými svazáky a komunisty o socialistické orientaci však tvrdě narazily. V červnu 1951 byl na základě návrhu fakultní rady vyloučen ze studia pro údajně negativní poměr k „lidovědemokratickému“ zřízení a Sovětskému svazu, a to za výroky o korejské válce a názory na otázky vnitřní politiky. Proti vyloučení se odvolával k děkanovi se svým vysvětlením neúspěšně, a tak konkrétně pocítil nekompromisní důsledky bujícího stalinismu na univerzitní půdě.¹⁰ Nastoupil jako dělník na stavbě a posléze absolvoval dvouletou vojenskou službu. Od Loewensteina samého zároveň víme, že v době nástupu vojenské služby měl rozpracovány dva juvenilní rukopisy: *Příspěvky k novému humanismu* a *Věštcí, pionýři, proroci* („filozofie dějin psaná na koleni“, jak se vyjádřil).¹¹ Ačkoli neznáme jejich obsah, oba tituly jsou velmi příznačné pro témata poválečných diskusí a zároveň anticipují Loewensteinovy celoživotní myslitelské zájmy: „aspekt budoucnosti“, pod nímž stojí Loewensteinovo velké historické líčení v pozdním *opus magnum*, se odhaluje již v intenci mladistvého a nám blíže neznámého záměru.

Teprve po vojenské službě bylo Loewensteinovi umožněno na jeho žádost znovu nastoupit a od podzimu 1953 pokračovat ve studiu na základě výjimky udělené

8 Autobiograficky o rodinném zázemí v sociologických souvislostech srv. TÝŽ: Auf der Suche nach bürgerlicher Gesellschaft: Zwischen Schrumpfbürgertum und theoretischer Besinnung. In: HETTLING, Manfred – ULRICH, Bernd (ed.): *Bürgertum nach 1945*. Hamburg, Hamburger Edition 2005, s. 61–84.

9 T. G. Masaryk o politických stranách. In: *Dnešek*, roč. 2, č. 46 (19.2.1948), s. 717 n. Příspěvek není podepsaný.

10 Příslušné dokumenty k vyloučení z fakulty, zejména text Loewensteinova odvolání, jsou přetištěny jako faksimile a spolu s jejich německým překladem publikovány v knize *Překračování hranic*, s. 331–341.

11 LOEWENSTEIN, Bedřich: Kauza B. L.: (Auto)bibliografie. In: *Tamtéž*, s. 300.

ministerstvem školství. Po této vynucené přestávce mu však stejným rozhodnutím bylo povoleno studovat již pouze jednooborovou historii. Studium pak ukončil 18. června 1956 jako promovaný historik na základě diplomové práce *Počátky německého demokratického hnutí*, jejímž vedoucím byl Josef Polišenský. Získal poté místo redaktora časopisů *Dějepis ve škole* a *Zeměpis ve škole* ve Státním pedagogickém nakladatelství a začal připravovat články vycházející z diplomové práce. Následně se objevila možnost ucházet se o místo aspiranta v Historickém ústavu ČSAV, kam byl přijat od 1. října 1957 a kde postupoval jako odborný asistent (1. října 1960) a vědecký asistent (1. června 1961). Původní usměrňování ze strany školitele Františka Grause k práci o Johannu Gottfriedu von Herderovi Loewenstein změnil na rozšíření a prohloubení širokého spektra témat otevřených v diplomové práci. Téměř pětistránkovou kandidátskou disertační práci *Rané liberální a demokratické hnutí v Německu: Předpoklady, počátky, problematika (1789–1832)* obhájil 29. listopadu 1961 a získal titul kandidáta historických věd (oponenty byli Josef Polišenský a Karel Kosík). V době aspirantury se oženil s Marií Stryjovou (1931–1977), redaktorkou a českou spisovatelkou, repatriovanou roku 1947 z ukrajinské Volyně; narodily se jim dcery Miriam (* 1958; koreanistka na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy) a Šimona (* 1964; filozofka působící v Berlíně).

Vědeckým pracovníkem v Historickém ústavu pak zůstal Bedřich Loewenstein i jako nestráník až do roku 1970. Nejprve v různých periodikách publikoval části své kandidátské práce.¹² Původně značně nejisté postavení v ústavu se během šedesátých let postupně s obecným uvolňováním poměrů zlepšovalo a Loewenstein si získal renomé jako znalec moderního a současného německého myšlení. Kromě specializace na historiografii a určité otázky německých dějin, zejména na předbřeznový liberalismus, na zážitek první světové války či výmarský antidemokraticismus, se postupně zaměřoval na mezioborová zpracování historických a sociálních témat, obecnější problémy krize evropské civilizace a dále i na otázky filozoficko-metodologické. Většina dílčích i větších studií přitom směřovala k tématu zvláště německého vývoje (*Sonderweg*), psychologických, sociálních a ideologických předpokladů nacismu. Své studie a četné recenze publikoval v řadě odborných i kulturních periodik, zejména v *Československém časopisu historickém*, *Filosofickém časopisu*, *Dějínách a současnosti*, *Sociologickém časopisu*, *Orientaci*, *Tváři* a dalších. V roce 1965 absolvoval studijní pobyt v Mohuči jako stipendista Ústavu pro evropské dějiny (*Institut für europäische Geschichte*) a začal být opakovaně zván k přednáškám na několika západoněmeckých univerzitách. Z jedné z nich na Svobodné univerzitě (*Freie Universität*) v Západním Berlíně vznikla brožura *Irrationalismus und*

12 Viz zejména LOEWENSTEIN, Bedřich: K charakteru německého liberalismu 1830–31. In: *Československý časopis historický*, roč. 8, č. 6 (1960), s. 814–842; TÝŽ: Débuts et problèmes du mouvement démocratique naissant en Allemagne. In: *Historica: Les sciences historique en Tchécoslovaquie / Istoričeskiye nauki v Čechoslovakii / Historical Sciences in Czechoslovakia / Historische Wissenschaften in der Tschechoslowakei*, sv. 4. Praha, Academia – Ústav československých a světových dějin 1962, s. 38 n. K sérii souvisejících článků a studií, které následovaly, viz TÝŽ: Kauza B. L.: (Auto)bibliografie, s. 304–306.

Zivilisation, která vyšla ve Spolkové republice trojjazyčně.¹³ Podílel se také na přípravě výboru z děl autorů kritické teorie Frankfurtské školy a do češtiny přeložil statě Theodora W. Adorna a Jürgena Habermase.¹⁴ Jako „revizionistický intelektuál“ se Loewenstein stal partnerem pro mladší západní intelektuály a navázal tehdy kontakty s řadou historiků, například s Golo Mannem, Ernstem Noltem, Kurtem Sontheimerem, Eberhardem Jäckelem, Georgem Iggersem, Hansem Lembergem a dalšími. V tomto plodném a poměrně stabilním desetiletí se Bedřich Loewenstein etabloval jako neopomenutelný spolutvůrce soudobé české historiografie. Jeho postavení bylo ojedinělé nejen proto, že byl nepreferovaným nestraníkem ve struktuře humanitněvědních ústavů Československé akademie věd, ale také díky šíři jeho tehdejších studií a hluboké znalosti rozsáhlých oblastí soudobé historiografie. V období postupného uvolnění od dogmatického marxismu se podílel na otevírání nových obzorů, jeho pravidelné podrobné informování v desítkách zpráv a recenzí vzbuzovalo respekt v celé odborné obci, a proto již tehdy figuroval jako skutečný „zprostředkovatel“.

Léta takzvaného pražského jara a jeho následků 1968–1969 znamenala jakési první završení Loewensteinovy několikaleté souvislé práce, ale také její náhlé vynucené přerušení. Z širší autorových textů jmenujme zde ty hlavní a nejvýstižnější. Větší publikaci představuje popularizační monografie o kancléři Otto von Bismarkovi v edici Portrétů nakladatelství Svoboda, kterou vedl historik Josef Macek. V podstatě se jedná o esejistickou syntézu o německém liberalismu 19. století, široce přesahující biografickou rovinu do dějin politických idejí a ideologií.¹⁵ Myšlenkově svěží dech a vyzrálé nové pohledy tu mnohostranně překračovaly všechna očekávatelná schémata. Téma měly dále reflektovat navazující studie o bonapartismu, které ale už bohužel nevyšly. Naopak práce o českém politickém myšlení či válečném zážitku reprezentuje esej „Český pravicový radikalismus a první světová válka“ v zásadním sborníku české historiografie šedesátých let *Naše živá i mrtvá minulost* z roku 1968; analýza antidemokratických proudů byla působivým korektivem tehdejší euforie nad českým demokratismem.¹⁶ Spolupráci se zahraničními historiky pak završilo velké mezinárodní sympozium „Fašismus a Evropa“, které

13 TÝŽ: *Irrationalismus und Zivilisation / Irrationalism and civilisation / Irrationalisme et civilisation: Zu den ideologischen Voraussetzungen des Nationalsozialismus*. Braunschweig, Internationale Arbeitskreis Sonnenberg 1965; česká verze: TÝŽ: *Iracionismus a civilizace*. In: *Filosofický časopis*, roč. 14, č. 1 (1966), s. 45–60. Nejpodrobněji je pak stat' rozvedena v Loewensteinově knize *Plädoyer für die Zivilization*, s. 35–54.

14 ADORNO, Theodor W. – HABERMAS, Jürgen – FRIEDEBURG, Ludwig von: *Dialektika a sociologie: Výbor z prací představitelů tzv. frankfurtské školy*. Praha, Svoboda 1967. Podle sdělení Bedřicha Loewensteina byl ke spolupráci přizván, zejména kvůli nesnadnému překladu Adorna (von Friedeburga překládal Lubomír Holub). Sám sledoval tvorbu zejména Adorna a Maxe Horkheimera s respektem jako možnost nedogmatického pojetí marxismu, ale neinklinoval a nehlásil se k nim.

15 LOEWENSTEIN, Bedřich: *Otto von Bismarck*. Praha, Svoboda 1968.

16 TÝŽ: *Český pravicový radikalismus a první světová válka*. In: GRAUS, František (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost: 8 esejí o českých dějinách*. Praha, Svoboda 1968, s. 158–184 (roku 1970 esej vyšla i italsky); dále srv. LOEWENSTEIN, Bedřich: *Německý válečný zážitek a iracionální*

Bedřich Loewenstein sám připravoval od roku 1967 a uskutečnilo se v Praze v Lanově vile ve dnech 28. a 29. srpna 1969. Loewensteinův hlavní (stejnomený) referát symposia zahrnuje osmdesát stran z dvousvazkového konferenčního protokolu, který po vytištění však již nesměl být distribuován.¹⁷ Ještě po vyloučení z Historického ústavu text doplňoval a František Červinka chtěl na jeho základě Loewensteina habilitovat, k tomu ale také již nedošlo. V roce 1969 Loewenstein odmítl nabídku profesury v americkém Buffalu, neboť se svou vlastí se cítil natolik spjatý, že novým podmínkám chtěl prací vzdorovat na domácí půdě. Rozhodnutím konkurzní komise z 22. dubna 1970 mu ale nebyla prodloužena smlouva a v rámci „reorganizace“ byl z Historického ústavu s řadou ostatních kolegů propuštěn. Vytisštěný soubor jeho studií pod berďajevským titulem *Středověk dvacátého století* byl až na pár kusů stažen a zničen.¹⁸ V předmluvě tehdy vysvětlil svůj záměr jako pokus o vzájemný dialog mezi živými otázkami současnosti a minulosti a mezi domácími a světovými trendy: „Hlubším společným tématem těchto několika studií o nacismu a jeho předpokladech je tedy vesměs otázka civilizace a barbarství ve 20. století: otázka ohrožení lidství (a lidstva) silami ‘nového středověku’ (termínu užívám z nedostatku přiléhavějšího). Tyto otázky sice překračují tradiční pole řemeslné historiografie, přitom však nepřestávají být otázkami historickými v nejvlastnějším smyslu. Bohužel překračují také hranice ryze akademických rozprav.“¹⁹ Následoval zákaz jakéhokoli dalšího publikování. Tím byla krom jiného zmařena možnost plánované syntézy mnohaletého zkoumání předpokladů nacismu v Německu, jejich paralel a civilizačních evropských souvislostí.

Období od propuštění z Historického ústavu do konce roku 1978 bylo pro Bedřicha Loewensteina a jeho práci opět osobně velice tíživé, avšak zároveň nejen pro něho nakonec nečekaně velmi významné. Od podzimu 1970 byl zaměstnán jako tlumočnick a překladatel obchodního zastoupení, od roku 1973 pak velvyslanectví Spolkové republiky Německo. Po několika počátečních let to bylo bez povolení československých úřadů. V období takzvané východní politiky Willyho Brandta a navazování diplomatických styků s východoevropskými zeměmi však stál Loewenstein pod ochranou svých zaměstnavatelů a vlády v Bonnu (prostřednictvím

kritika civilizace: Trend od světové války k fašismu v ideologické a kulturně sociologické perspektivě. In: *Československý časopis historický*, roč. 14, č. 4 (1966), s. 521–547.

17 TÝŽ: Faschismus und Europa. In: *Faschismus a Evropa / Fascism and Europe: Mezinárodní symposium. Praha, 28.–29. srpna 1969*, sv. 1. Praha, Historický ústav ČSAV 1970, s. 209–289. Text ve stavu z roku 1971 byl vydán teprve nedávno: TÝŽ: *Civilizace a fašismus: Studie z let 1969–1971*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 37.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003. Dále srv. autorovu zprávu o kolokviu, psanou pro *Československý časopis historický* a tehdy již neotištěnou: TÝŽ: *Faschismus a Evropa: Glosy k mezinárodnímu symposiu / Der Faschismus und Europa: Glosse zum internationalen Symposium*. In: PREČAN, V. – JANIŠOVÁ, M. – ROESER, M. (ed.): *Překračování hranic*, s. 342–351.

18 LOEWENSTEIN, Bedřich: *Středověk dvacátého století: Několik úvah nad fašismem a jeho předpoklady*. Praha, Česká socialistická akademie – Horizont 1970. Jeden z mála dochovaných svazků se nachází ve fondu *libri prohibiti* základní knihovny Akademie věd ČR pod signaturou XC 2284.

19 *Tamtéž*, s. 6 n.

některých západoněmeckých kolegů). Jeho pozice za takzvané normalizace byla tedy dosti výjimečná, ačkoli byl Státní bezpečností od léta 1970 po celou dobu sledován, vyslýchán, různorodě šikanován a bezúspěšně opakovaně kontaktován. Přesto dokázal své pozice za velmi konspirativních podmínek úspěšně využívat. Díky přístupu k diplomatické kurýrní poště vytvořil jedno z důležitých spojení mezi domácím disentem a zahraničím pro předávání knih, korespondence a mnohých dalších materiálů. Spoluorganizoval sbírku pro rodinu vězněného kolegy historika Jana Tesaře, zajistil například převoz celého archivu Karla Kaplana anebo spoluini- cioval známá *Acta persecutionis*, informaci pro západní odbornou veřejnost o perzekuci domácích historiků.²⁰ Pro předchartovní dobu je to ohromná a dosud v celém rozměru ne zcela doceněná zásluha velkého dosahu, po Chartě 77 se pak význam spojení, které do svého odchodu zajišťoval, ještě znásobil. Loewensteinův případ je důležitým kamenem v mozaice cest české historiografie a neoficiální, nezávislé tvorby této doby.²¹ Ve vlastní odborné práci mohl pokračovat pouze soukromě, i tak vznikala série samizdatových esejí a studií, v nichž nyní převážně obracel pozornost k problematice moderní civilizace a občanské společnosti. Část z nich, jejichž jádro tvořil nový rozvrh o normativním pojetí civilizace, vyšla roku 1973 v Německu zásluhou Kurta Sontheimera a Golo Manna pod titulem *Plädoyer für die Zivilisation*.²² Nabídka profesury na Svobodné univerzitě v Západním Berlíně pak představovala novou šanci vrátit se korektně ke své profesi a mít možnost ještě navázat na vlastní přerušené dílo. Rozhodl se ji využít po mnohaletém permanentním tlaku úřadů a po tragickém skonu své ženy v roce 1977. Žádost o povolení k vycestování byla několikrát zamítnuta, až je získal s tím, že jeho návrat je nežádoucí. Odcestoval v lednu 1979.

V letech 1979 až 1994 pak v Berlíně působil jako profesor novějších dějin 19. a 20. století a zakotvil tak v německé moderní historiografii. Přednášel a publikoval o době předbřeznové, národních hnutích 19. století, utopickém socialismu,

20 *Acta persecutionis: A Document from Czechoslovakia. Presented to the 14th international Congress of Historical Sciences*. San Francisco, b. n. 1975.

21 Srv. zejména autorovo vlastní poutavé a informačně cenné vyličení této doby: LOEWENSTEIN, Bedřich: Útržkovité vzpomínky zprostředkovatele. In: MANDLER, Emanuel (ed.): *Dvě desetiletí před listopadem 89: Sborník*. Praha, Maxdorf 1993, s. 45–55. Dále srv. příspěvky Jana Křena „Pěkná a nepěkná vzpomínka na Bedřicha Loewensteina“ a Eberharda Jäckela „Acta liberationis: Prag, 21. Februar 1992“ v publikaci *Překračování hranic*, s. 266–270 a 271–298. Součástí Křenova textu je prohlášení skupiny českých historiků k manipulativnímu uvádění seznamu agentů Státní bezpečnosti, publikované původně v *Literárních novínách* 20. srpna 1992, ve kterém se ostře ohradili vůči nespravedlivému pošpinění jména Bedřicha Loewensteina (s. 268–270). K Jäckelovu textu je připojena dokumentární příloha týkající se perzekuce československých historiků a přípravy publikace *Acta persecutionis*.

22 Viz pozn. 6. Svazek s předmluvou Golo Manna (s. 7–10) tvoří tři hlavní části: první o „slepých uličkách“ civilizace, tj. o civilizačních procesech racionalizace, jejích mezerách a recidivách romantiky jako pramene iracionalizací; druhá část představuje nejpodrobnější rozpracování původní přednášky o vlastním problému iracionalismu a civilizace; třetí, nejdelší část sleduje tradici normativního pojetí civilizace od osvícenství a koncept pokroku na pozadí původu a formování antiliberalismu v „německé ideologii“.

první světové válce, mírových projektech a komparaci revolucí, rakouských a českých dějinách, dějinách osvícenství či ekonomických teoriích 17. a 18. století. Druhý vrchol v Loewensteinově díle pak nastal na přelomu osmdesátých a devadesátých let, když své dřívější dílčí práce, prohloubené několikaletým novým studiem, syntetizoval ve dvou navazujících knihách: *Der Entwurf der Moderne* a *Problemfelder der Moderne*.²³ V těch nacházíme jeho dlouhodobá témata, která mají původ v šedesátých letech a v začátcích „normalizace“, na další úrovni souvislého zpracování. Několik let mu trvalo, aby své studie psané původně v dost omezených podmínkách pro samizdat konfrontoval s novou západní literaturou pro první uvedený svazek. V druhém jmenovaném svazku na pozadí sociálních dějin idejí rozvinul politicko-teoretickou část, tíhnoucí k otázce civilizace a násilí. Nové posuny v Loewensteinových orientacích pak představují studie o symbolice a historické antropologii, tedy již primárně interdisciplinárně založená zkoumání sociálních a psychologických témat. Roku 1988 Loewenstein také založil berlínské kolokvium pro historii a psychologii, z něhož vydal sborník *Geschichte und Psychologie*.²⁴ Vhled do „normalizační“ atmosféry za oponou prostředkoval v cyklu článků na stránkách deníku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a v rozsáhlejších populárních dějinách Prahy.²⁵ Závěrečné přání v původním vydání, aby se Praha jednoho dne zase stala centrem kulturní produktivity a svobodnějšího života, bylo podle Loewensteinova vyjádření zapřísaháním něčeho, v co už tehdy přestal věřit.

Listopad 1989 přinesl do tohoto druhého vrcholu novou možnost částečného návratu a nové reintegrace do českého prostředí. Přechodně Loewenstein přednášel na Univerzitě Karlově, i když podle jeho vyjádření by si byl přál tuto činnost zde intenzivnější, ale nedostal již k tomu příležitost. Začal publikovat v širokém spektru domácích odborných periodik a sborníků, vydal i nové samostatné publikace, jako například *O nacionalismu a revolucích* nebo reprezentativní soubor statí z let 1985 až 1995 pod titulem *My a ti druzí*.²⁶ Loewensteinovy texty s obzvláštními, neotřelými formulacemi témat zněly vzdáleně a nesrovnatelně s ostatním, co v množství mnohaletých publikačních dluhů i nových prací tehdy vycházelo. I díky tomu leccos z Loewensteinových prací zůstává pro nás stále nedocněno a otevřeno. Devadesátá léta přinesla i nová témata a Loewenstein je uplatňoval převážně jako esejista a vědecký publicista. Postupně se stále více vracel i k problematice českých dějin a kultury, i když jeho hlavní působiště zůstalo již v Německu, kde spolupracoval

23 LOEWENSTEIN, Bedřich: *Der Entwurf der Moderne: Vom Geist der bürgerlichen Gesellschaft und Zivilisation*. Essen, Reimar Hobbing 1987 (česky: *Projekt moderny: O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha, OIKOYMENH 1995); TÝŽ: *Problemfelder der Moderne: Elemente politischer Kultur*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1990.

24 TÝŽ (ed.): *Geschichte und Psychologie: Annäherungsversuche*. Pfaffenweiler, Centaurus 1992.

25 BÖHM, Fritz [LOEWENSTEIN, Bedřich]: *6mal Prag*. München, Piper 1988 a 1990. Kniha vznikla na objednávku, ale autor ji pojal jako směs vyprávění, subjektivních soudů a úvah (jedna kapitola například nese název „Od Josefa Švejka k Josefu Stalinovi“).

26 LOEWENSTEIN, Bedřich: *O nacionalismu a revolucích*. Praha, Lidové noviny 1991; TÝŽ: *My a ti druzí: Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno, Doplněk 1997 (německy: *Wir und die anderen* – viz pozn. 6).

Bedřich Loewenstein 16. července 2009 na kolokviu „Dějiny víry v pokrok“, které uspořádal Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR v Praze v Lannově vile u příležitosti jeho osmdesátých narozenin. Vlevo sociolog Jiří Musil, vpravo Loewensteinova starší dcera, koreanistka Miriam (foto Akademie věd ČR)

zejména s mnichovským ústavem Collegium Carolinum (jeho každoroční bohemistická setkání v Bad Wiessee, spolupráce s časopisem *Bohemia* a podobně) a kde zase neúnavně referoval a prostředkoval o české domácí produkci. Pozdější studie z posledního dvacetiletí tvorby zahrnuje další velký soubor *Občanská společnost a její krize* z roku 2015.²⁷

Po ukončení aktivní profesury se Bedřich Loewenstein z Berlína přestěhoval se svou druhou ženou do klidného prostředí v německých Francích. Nevydržel zde však příliš dlouho a po nabídce jednoho německého nakladatelství uspořádat čítkanku o „ideji pokroku“ odhodlal se nově promyslet toto staré téma, které spojovalo a integrovalo jeho myslitelská východiska poválečné doby s celoživotní prací a zkušeností. Po asi desetiletém dalším studiu se tak dostavil pomyslný třetí vrchol v Loewensteinově díle. Soustředil se na spektrum kulturněhistorických, filozofických a sociálních témat, která tvoří spojnici jeho badatelských zájmů od mládí, aby je završil ve spise *Víra v pokrok: Dějiny jedné evropské ideje*.²⁸ Tato kniha představuje

²⁷ Viz pozn. 2.

²⁸ TÝŽ: *Víra v pokrok: Dějiny jedné evropské ideje*. Praha, OIKOYMENH 2009 (původně německy: *Der Fortschrittsglaube: Geschichte einer europäischen Idee*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2008).

velkou syntézu Loewensteinova historického a filozofického uvažování, odkrývá mnoho pozapomenutých autorů a souvislostí v dějinách evropského myšlení a podává skutečný počet z jeho životního díla.

Po tom, co sám prožil v nacistické i stalinské epoše, věnoval Bedřich Loewenstein usilovné mnoholeté bádání zejména německým dějinám 19. století, a to s výsledky, které mu zajistily respekt doma i mezi zahraničními badateli. V šedesátých letech v návaznosti na to prostředkoval a také spoluvytvářel nové přístupy ke zkoumání ideových, psychologických a sociálních předpokladů nacismu; byl klíčovou osobou pro komparativní mezinárodní výzkum i pro první spolupráci mezi českou a (západo)německou historiografií na tomto poli a rovněž pro mezioborový dialog o krizích dvacátého století. Loewenstein je historikem, který dlouhodobě a intenzivně prostředkoval pohledy na řešení důležitých novověkých témat oboustranně mezi českou a německou historiografií. Posuny k obecnějším otázkám krizí dvacátého století, moderny a modernity, občanské společnosti, evropského nacionalismu a normativního pojetí evropské civilizace, se v jeho historickém díle pojí s integrací výsledků dalších vědních disciplín, které si rovněž do značné míry osvojil: sociologie, sociální psychologie, antropologie, dějin myšlení a kultury, filozofie, ekonomie a politologie. Hutný vědecko-esejistický styl, opírající se o neobvyklý literárně-pramenný tezaurus, dodává jeho pracím osobitou tvářnost, která se sice nikdy netěšila široké popularitě, ale vždy vedla k původním a oceňovaným výsledkům.

Osobnost a dílo Bedřicha Loewensteina si budou ještě zasluhovat podrobnější studium, reflexe a analýzy též vzhledem k jejich důležitým politickým a společenským souvislostem. Pro odkaz jeho odborných prací platí nutně, že patří zčásti již jen k dějinám historiografie v dobových podmínkách, kdy vznikaly. Stále se v nich ale ozývá i cosi trvalého, otevřeného a vyzývajícího k novému promyšlení. Přesvědčil jsem se vícekrát, že má smysl se k mnohým textům Bedřicha Loewensteina vracet a číst je znovu. Není tak obvyklé, aby nějaké specializované historické práce dokázaly opakovaně promlouvat vždy nově, stále inspirativně nebo naléhavě. Je to díky jejich filozofickému náboji, životní opravdovosti autora, jeho badatelské poctivosti, nadhledu, skryté ironii, oddanosti těžké látce, ve které však čtenář může snadno ztratit sílu a schopnost se orientovat, a též snad něčím více. Loewenstein jako autor totiž nechce čtenáři život usnadňovat ani ho bavit a poznání svět zjednodušovat, nýbrž ukazovat jeho komplikovanost, nezměrnost a neuzavřenost jeho rizik.